

بازخوانی ابعاد توسعه پایدار در پوشاک سنتی ترکمنان ایران (صفحات ۱۵۱ تا ۱۷۵)

DOR:20.1001.1.17358663.1401.17.51.5.0

نوع مقاله: پژوهشی

مهشید مسیبی^۱ * مریم مونسی سرخه^۲

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۲/۱۰

دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۱

چکیده

افزایش مفرط نابرابری، فقر و گرسنگی در جهان؛ نتایج منفی سیاست‌های تعدیل ساختاری در مقابله با بحران اقتصاد جهانی؛ تخریب بی‌رویه‌ی محیط‌زیست در نتیجه استفاده از تکنولوژی؛ سه دسته‌ی کلی از عوامل زمینه‌ساز ترویج تفکر توسعه پایدار بودند. توسعه پایدار امری است پیچیده که ابعاد گسترده‌ای دارد و برای تحقق آن در حیطه پوشاک و منسوجات که در ایران سابقه طولانی ندارد، شناخت و منظور کردن ملاحظات فرهنگ قومی و دانش بومی مردم محلی در فرآیند آن لازم است. در این پژوهش مفهوم سنتی توسعه پایدار با سه بُعد زیست‌محیطی، اجتماعی و اقتصادی بسط پیدا کرده و دو بُعد فرهنگی و زیبایی‌شناسی نیز در پوشاک بررسی شده است. ترکمنان از معدود اقوام ساکن ایران هستند که در پی حفظ فرهنگ و آداب بومی و منطقه‌ای خویشند و هنوز هم از لباس‌های سنتی خود استفاده می‌کنند. آشنایی هرچه بیشتر با اسلوب‌ها و مواد اولیه تهیه پارچه، پوشاک و الگوهای مصرف ترکمنان، شناسایی و به‌کارگیری پتانسیل فرهنگ و دانش بومی، منسوجات و لباس‌های ترکمنان را به همراه دارد که دستیابی به پاسخ چگونگی پایداری در لباس قوم ترکمن و تدوین روش‌های صحیح پایداری در صنعت پوشاک ایران محقق می‌سازد. گردآوری اطلاعات این تحقیق کتابخانه‌ای است، از لحاظ هدف کاربردی و از لحاظ روش تحلیلی - توصیفی است. نتایج حاصل این پژوهش نشان داده است که تمامی مراحل تولید پارچه و پوشاک، مصرف و نگهداری آن در قوم ترکمن ایران با اهداف توسعه پایدار هم‌سو است و ابعاد آن در فرهنگ و سبک زندگی ترکمنان نهفته است.

واژگان کلیدی: توسعه پایدار، قوم ترکمن، پوشاک ترکمنان، دانش بومی، لباس پایدار.

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد، پردیس هنرهای زیبا، دانشگاه تهران (نویسنده مسئول). mahshidmosayebi@gmail.com

۲. استادیار، گروه طراحی پارچه و لباس، دانشکده هنر، دانشگاه الزهرا (س).

۱- بیان مسئله

پوشاک همچون آینه‌ای، بازتاب‌دهنده‌ی تصویر ملت‌هاست که به واسطه‌ی تغییر و تحول دائمی در طول زمان متمایز و مشخص است. لباس به‌مثابه‌ی پدیده‌ای فرهنگی و همچنین جریانی بی‌نهایت پیچیده عمل می‌کند؛ به عبارتی پوشاک هر قوم و ملیتی به‌عنوان نقطه تلاقی هنر، فرهنگ، قومیت و هویت، نگرش‌های اجتماعی و اقتصادی هر عصر را منعکس می‌کند و همچنین نمایانگر اعتقاد ملت‌ها به آداب و سُنن خویش است. نوع پوشش، جزء جدایی‌ناپذیر ایجاد و انتقال هویت قومی و جهان‌بینی هر ملت است و به بازنمایی طبقه‌ی اجتماعی، سن و سال، قومیت و به‌ویژه جنسیت پوشنده لباس کمک می‌کند.

قومیت‌ها نمودهایی از هویت اجتماعی مردمان به شمار می‌آید که بر اساس تعلق انسان به منطقه، زبان، فرهنگ، گرایش‌های فکری و اجتماعی تحقق می‌یابد. جغرافیای پهناور ایران محصول چندین هزارساله ملتی دیرینه؛ و برآیند تعامل جمعی گروه‌های قومی - طایفه‌ای است که هویت متنوع فرهنگی ایران را صورت بخشیدند. اقوام ایرانی هر یک فرهنگ و آدابی منحصربه‌فردی در درون خود دارند. در این میان، ترکمن‌ها گروهی از عشایر ایران هستند که هم‌اکنون در مناطق شمال شرقی ایران (ترکمن صحرا) سکنی دارند. پوشاک ترکمن‌ها با وجود شباهت‌هایی با پوشاک سنتی اقوام دیگر آسیای میانه من جمله قزاق‌ها، تاجیک‌ها و ازبکان دارد؛ خصوصیات و ویژگی‌های نفیس خود را محفوظ نگه‌داشته و تجلی‌گاه ظهور زیبایی‌های هنر بومی براساس باورها، ارزش‌ها و فرهنگ‌های این قوم است. از سوی دیگر، در قرن حاضر، با توجه به پیشرفت‌های علمی و فنی در سطح جهان تحول گسترده‌ای در رشد صنعتی و اقتصادی صورت گرفته که منجر به رقابت شدید بازیگران بین‌المللی برای دستیابی به منابع اولیه طبیعی و تولید ثروت گردیده است. در طی فرآیند جهانی‌شدن با هدف افزایش تجارت بین‌المللی و رشد اقتصاد سرمایه‌داری، تولیدات انبوه و ترویج الگوی مصرف‌گرایی گسترده؛ کشورهای درحال توسعه که بیشترین جمعیت جهان را دارند به بازار مصرف کشورهای توسعه‌یافته تبدیل شده‌اند. در پهنه‌ی این رقابت برای حداکثر بهره‌برداری از منابع طبیعی، جهان با چالش‌های نوظهور زیست‌محیطی بین‌المللی بغرنجی چون تغییرات آب‌وهوا، از میان رفتن منابع تجدیدناپذیر طبیعی و آلودگی آب‌وخاک به‌عنوان بزرگ‌ترین و پرهزینه‌ترین بحران‌های جهانی مواجه شده است.

صنعت نساجی به واسطه استفاده بی‌رویه از آفت‌کش‌های کشاورزی، آلودگی شیمیایی محیط، آلودگی خاک و آب، مصرف بی‌رویه انرژی و به‌عنوان آلوده‌کننده‌ترین صنعت، نقش بسیار مهمی را در تخریب محیط‌زیست بر عهده دارد. تغییر سریع مدهای عدیده، تغییر ذائقه‌ی افراد به مصرف‌گرایی، آلودگی‌های بی‌شماری را در زمینه‌ی مواد شیمیایی به‌کاررفته برای تولید مواد اولیه منسوجات، مجموعه‌ی ائتلاف انرژی برای شست‌وشو و اتو در زمان مصرف و عمر کوتاه لباس‌ها به همراه دارد که باعث تمرکز بسیاری روی صنعت نساجی شده است تا درصدد کنترل آن برآیند (فربود، ۱۳۹۳: ۶۶). در نیمه‌ی دوم دهه هفتاد میلادی، همزمان با بحران جهانی زیست‌محیطی، برای نخستین بار جنبش مُد زیست پایدار که نوعی با هنر بازیافت مرتبط است، با هدف گریز از تولیدات انبوه صنعتی و گرایش به‌سوی تولیدات خانگی، دست‌ساز و اخلاقی‌گرا پدید آمد.

رابطه‌ی متلاطم بشر با طبیعت، سؤالاتی را پیرامون تحولات سبک زندگی انسان مطرح ساخته که چگونه بتوانیم پایدارتر و با حساسیت بیشتر نسبت به محیط‌زیست خود زندگی کنیم. اگرچه پیش‌تر این تصور رواج داشت که تکنولوژی و فناوری‌های نوین پاسخگوی چنین سؤالاتی باشد، اما اکنون بیش از هر زمان دیگری مشخص شده که دانش بومی تاریخچه‌ی بسیار طولانی‌تری، از استفاده‌ی مسئولانه و اخلاقی مردمان سنتی نسبت به منابع طبیعی ارائه می‌دهد؛ به‌طوری‌که این مردمان در طول هزاران سال به شکل پایدار، در صلح و به‌دوراز آسیب، از محیط طبیعی زندگی خویش بهره‌برداری می‌کردند. دانش سنتی یا دانش بومی، به دانسته‌های طولانی‌مانند رفتار، فرهنگ، سنت‌ها و عملکرد برخی از مردمان بومی یا جوامع محلی مدت دلالت دارد. در بسیاری از موارد، دانش سنتی به‌صورت شفاهی برای نسل‌ها از فردی به فرد دیگر منتقل شده است. برخی از اشکال دانش سنتی از طریق داستان‌ها، اسطوره‌ها، آیین‌ها، آهنگ‌ها، هنر و حتی قوانین تعریف می‌شود. تولیدات پوشاک هر قوم و طایفه‌ای به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های دانش بومی، در حقیقت مشخص‌کننده‌ی هویت فرهنگی و شخصیت آن ملت و قوم و نشانه‌ای از پایداری و اعتقاد آنان به آداب و رسوم خویش است.

در این راستا، با توجه به نیاز بهره‌گیری از عملکرد، فرهنگ و دانش بومیان در راستای تدوین الگوهای صحیح تولید و مصرف لباس در ایران، پوشاک ترکمنان به‌عنوان یکی از مفصل‌ترین و مؤثرترین اقوام موردبررسی قرار می‌گیرد. این پژوهش، پس از بیان

ابعاد پایداری و معرفی لباس سنتی ترکمنان در تلاش است تا پیوندی اساسی میان مفهوم پایداری و نحوه تولیدات و مصرف پوشاک ترکمنان ایجاد کند. نوشتار حاضر با طرح پرسش‌هایی از این دست شکل گرفته است: ۱. شاخصه‌های الگوی توسعه پایدار در حوزه منسوجات و پوشاک چگونه تعریف می‌شود؟ ۲. جایگاه و اهمیت تولیدات بومی و محلی (اقتصاد سبز^۱) مانند پوشاک ترکمنان در حفاظت از محیط‌زیست و توسعه پایدار چیست؟ به نظر می‌رسد با توجه به تجلی فرهنگ و سنت‌های یک قوم در تولید پوشاک و منسوجاتشان، لباس قوم ترکمن ایران از الگوهای پایداری در لباس، مانند پارچه‌هایی با الیاف زیست‌پایدار، طراحی ساده، بازتولید و استفاده مجدد از پوشاک پیروی می‌کند و آسیبی به طبیعت نمی‌رساند. هدف از این پژوهش، ارائه طرح کلی و بررسی ابعاد پایداری در پوشاک ترکمنان، جهت باز کردن مسیری بدیع در پژوهش‌های آتی است که احیای دانش بومی اقوام ایرانی و بهره‌گیری از کارکردهای لباس سنتی آن‌ها را در تولید پوشاک و منسوجات امروزی، با توجه به روند تخریبی صنعت مُد ممکن می‌سازد.

۲. ادبیات پژوهش

۲-۱- ادبیات تجربی

درخصوص سوزن‌دوزی، رنگ، زیورآلات و هویت فرهنگی پوشاک ترکمن پژوهش‌های بسیاری صورت گرفته است. برخی از پژوهش‌های انجام‌شده در زمینه پوشاک اقوام ترکمن به شرح زیر است:

ذباح و حاتم (۱۳۹۰)، در پژوهشی تحت عنوان «جستارهایی در نقوش سوزن‌دوزی پوشاک ترکمنان استان گلستان، شهرستان گنبد کاووس» با راهنمایی غلامعلی حاتم در رشته به بررسی و معرفی نقوش سوزن‌دوزی‌ها و کاربرد آن در پوشاک زنان ترکمن پرداخته است.

ایزدی‌نیا و پویان (۱۳۸۰)، در پژوهشی تحت عنوان «تحلیلی بر نقوش و سمبل‌های گرافیکی پوشاک و زیورآلات زنان عشایر ترکمن صحرا»، بر معرفی، تجزیه و تحلیل نقوش پوشاک و زیورآلات زنان ترکمن تأکید دارد که این نقوش پیوندی ناگسسته با عقاید و سنن، طبیعت و محیط‌زیست این قوم دارد.

عزت‌اللهی نژاد (۱۳۹۹)، در رساله دکتری تحت عنوان «خود تزیینی زنان ترکمن»،

به ساختار ظاهری پوشاک و زیورآلات زنان ترکمن با رویکرد زیبایی‌شناسی و انسان‌شناسی با توجه به محیط زندگی، سنن، فرهنگ و جهان‌بینی این قوم پرداخته است. با مطرح شدن نظریات پایداری از دهه ۱۹۷۰م، در کشورهای توسعه‌یافته، پژوهش‌های نسبتاً زیادی در زمینه پایداری در طراحی مد و پوشاک انجام شده است که در ادامه به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود:

نایاک^۱ (۲۰۱۹)، در مقاله‌ای با عنوان «مروری بر روندهای اخیر در تولید پایدار مد و نساجی»^۲ چاپ‌شده در نشریه فناوری مد و مهندسی نساجی^۳، به بررسی روندهای تازه در طراحی مد پایدار و منسوجات می‌پردازد.

اکستروم^۴ و سالاموسون^۵ (۲۰۱۴)، در مقاله‌ای با عنوان «استفاده مجدد و بازیافت لباس و منسوجات»^۶ در نشریه ماکرومارکتینگ^۷، به چالش‌ها و روش‌های استفاده دوباره از لباس‌ها با توجه به طراحی منسوجات قابل بازیافت می‌پردازد.

لارامن^۸ (۲۰۰۹)، در پژوهشی، با عنوان «بازسازی مجدد: کاربر تعامل از طریق طراحی تکامل»^۹ در دانشگاه صنعتی اوکلند^{۱۰} روی لباس‌ها و منسوجات دورانداختنی متمرکز شده است و به بازیافت و تعامل با کاربران و ایجاد یک روایت برای لباس تأکید دارد.

مسائل زیست‌پایدار در زمینه مد و لباس در کشورهای در حال توسعه، از جمله ایران تاریخچه‌ی طولانی ندارند، اما در سال‌های اخیر پژوهش‌هایی در این زمینه انجام شده است که به شرح زیر می‌باشند:

پورعزیزی برواتی و فربود (۱۳۹۶)، در پژوهشی تحت عنوان «تدوین راهکارهای طراحی پوشاک پایدار با بهره‌گیری از مدل بازآفرینی مد (مطالعه موردی: ایران)» در دانشگاه الزهراء، راهکارهای طراحی و تولید پوشاک پایدار با بهره‌گیری از بازآفرینی مد ارائه داده و نقاط قوت و ضعف و فرصت و تهدید آن‌ها مورد بررسی قرار داده و

¹ Nayak

² A Review of Recent Trends in Sustainable Fashion and Textile production

³ Fashion Technology & Textile Engineering

⁴ Ekströma

⁵ Salomonson

⁶ reuse and recycling of clothing and textiles

⁷ Marcromarketing

⁸ Laraman

⁹ Re-fabricate: interaction user through design Evolving

¹⁰ Auckland University of Technology

در نهایت، راهکاری جامع که بیشترین هم‌خوانی با شرایط ایران را دارد، ارائه کرده است. رادمشرف و دیگران (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای چاپ‌شده در نشریه *نساجی امروز* تحت عنوان «استفاده از فرآیند طراحی صنعتی در طراحی لباس با رویکرد پایداری» سعی کرده‌اند تا به‌طور جداگانه مؤلفه‌های انسان، محیط‌زیست و اقتصاد در طراحی مانتو بررسی کنند و با توجه به صنعتی شدن جوامع، تولیدات و تجارت و نیاز به تسریع تولید و توزیع کالا با ذائقه‌ی هنری و مطابق با سلیقه‌های مختلف، شناخت فرآیند طراحی صنعتی و پیوند دادن آن‌ها به حوزه‌ی طراحی لباس را بررسی کنند.

فرمود و نیکوکار (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای در نشریه *نامه هنرهای تجسمی و کاربردی*، تحت عنوان «نقش فناوری تولید افزودنی در دستیابی به مد پایدار»، قابلیت‌های روش تولید افزودنی برای تغییر ساختار تولید انبوه به تولیدات محدود و کاهش حجم تولید و مواد زائد را مورد بررسی قرار دادند و اهداف توسعه پایدار را در سه بُعد اقتصادی با کاهش تولید، زیست‌محیطی با کاهش انرژی و ماده مصرفی و اجتماعی با تغییر نگرش به مد، تعیین کردند.

فرمود (۱۳۹۳)، در مقاله‌ای تحت عنوان «زیبایی‌شناسی رویکردهای زیست‌پایدار در طراحی منسوجات»، که در نشریه *هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی چاپ‌شده* است؛ به حفظ محیط‌زیست و بهره‌برداری از منابع در حوزه‌ی منسوجات و جایگزین نمودن مواد قابل بازیافت و با دوام اشاره می‌کند.

کوزلوسکی^۱ (۲۰۱۹)، در مقاله «ابزارهایی برای طراحی مُد پایدار: تجزیه و تحلیل تناسب آن‌ها برای تحقق هدف^۲»، مدل سنتی پایداری- با ابعاد زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی- را گسترش داد و با اضافه کردن ابعاد پایداری فرهنگی و زیبایی‌شناسی به حوزه توسعه پایدار، تحلیل وسیع‌تری از معقوله تحقق پایداری در حوزه مُد و پوشاک ارائه داد. از نظر وی بُعد پایداری زیبایی‌شناختی در سطح محصول و نمونه لباس منعکس شده و این در حالی است که تحقق پایداری فرهنگی در پوشاک نیاز به یک رویکرد در سطح وسیع ملی به شکل سیستماتیک دارد.

¹ Kozlowski

² Tools for sustainable fashion design: An analysis of their fitness for purpose

کوتھاری^۱ (۲۰۰۲)، در مقاله «دانش بومی و توسعه‌ی پایدار»، دانش بومی اقوام محلی را به‌عنوان راهکاری در تحقق ابعاد توسعه پایدار در حوزه سلامت و رفاه اجتماعی معرفی کرده است.

پژوهش پیش‌رو، با مطالعه قرار دادن دانش تولید و مصرف پوشاک سنتی ترکمنان به‌عنوان پاره‌ای از دانش محلی این قوم، می‌کوشد ابعاد توسعه‌ی پایدار (زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، زیبایی‌شناسی) را برای نخستین بار در منسوجات و پوشاک این قوم مورد بررسی قرار دهد.

۲.۲. ادبیات نظری

ترکیب جمعیت ایران به صورتی است که اطلاق جامعه چند قومی به آن چندان دور از حقیقت نیست. حضور و زندگی طوایف و قومیت‌های متفاوت چون فارس‌ها، ترک‌ها، بلوچ‌ها، کردها، ترکمن‌ها، لرها و غیره و در چارچوب جغرافیایی واحد بیانگر تنوع قومی - فرهنگی در سرزمین ایران است. با توجه به اهمیت نقش فرهنگ و قومیت در بررسی و درک هرچه بهتر مفاد و رویکردهای پایداری پوشاک ترکمنان، به برخی از مفاهیم و نظریات موجود در این زمینه می‌پردازیم:

قومیت: قومیت، اجتماع کوچکی از انسان‌ها در درون جامعه‌ای بزرگ‌تر است که به‌صورت «واقعی» یا «احساسی و ادراکی»، دارای اصل و نسب مشترک، خاطرات مشترک و گذشته‌ی تاریخی - فرهنگی مشترک است. همچنین دارای یک یا چندین عنصر نمادین نظیر خویشاوندی، مذهب، زبان، سرزمین و خصوصیات ظاهری و فیزیکی مشترک است که هویت گروهی، آنان را از گروه‌های دیگر متمایز می‌سازد و اعضای آن به تعلقات گروهی - قومی خویش آگاهی دارند (مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۱).

هویت قومی: هویت قومی، نوعی شناخت از خود و تمایز با دیگران است و به احساس افتخار و وفاداری به نمادهای قومی همچون هنر، زبان، مذهب، آداب و مناسک و مفاخر فرهنگی، اطلاق می‌شود. در این نوع هویت، روابط عاطفی اعضای بیشتر بوده و همگنی و یکدستی بیشتری نسبت به جامعه بر آن حاکم است (طالبی و کریم‌زاده، ۱۳۹۷: ۷۳).

نظریه نمادپردازی قومی: تمایل و نیاز جامعه قومی به کسب هویت قومی خود و

¹ Kothari

هویت‌بخشیدن به آن، با تأکید بر اسطوره‌ها، خاطرات تاریخی، فرهنگ قومی، دانش بومی و غیره، عامل اصلی شناخت تمایزات اقوام تمایز از یکدیگر را این منش‌های مشترک میان گروهی از افراد می‌دانند (اسمیت، ۱۳۸۳: ۲۱۱).

نشانه‌شناسی در پوشاک: نشانه‌شناسی، نظامی ارتباطی است که با بررسی دلالت‌ها می‌توان آن را شاخه‌ای محوری از دانش نظام‌یافته ارتباطات دانست. پوشاک، به‌عنوان یک نظام نشانه‌ای و ساخته بشر، می‌تواند حامل اطلاعاتی در ارتباط با فرهنگ، آداب‌ورسوم، مذهب، تفکرات و اقتصاد باشد (قائمی، ۱۳۸۵: ۱۱). نشانه‌ها به دودسته‌ی کلی تقسیم می‌شوند: نشانه‌های طبیعی و نشانه‌های مصنوعی. نشانه‌ی طبیعی، پدیده‌ای است که یا به‌طور طبیعی و غیرارادی در محیط زندگی و طبیعت اتفاق می‌افتد. نشانه‌ی مصنوعی، به‌صورت انگیخته و قراردادی برای تولید معنا صورت می‌پذیرد یا برای یک کارکرد خاص زبانی و فرهنگی تولید می‌شود. نشانه‌ی مصنوعی در پوشاک سه گونه است: ۱. نشانه با مفهوم اولیه که لباس را پوششی برای محافظت می‌داند. ۲. نشانه با مفهوم ثانویه که فرایند معنادهی وابسته به ویژگی‌های نشانه‌شناختی شیء موردنظر است. ۳. نشانه‌ی ترکیبی هم مفهوم پوشش و هم کارکرد اجتماعی دارد و موجب تمایز لباس اقوام و ملت‌ها از یکدیگر می‌شود (Guillemette & Cossette, 2006).

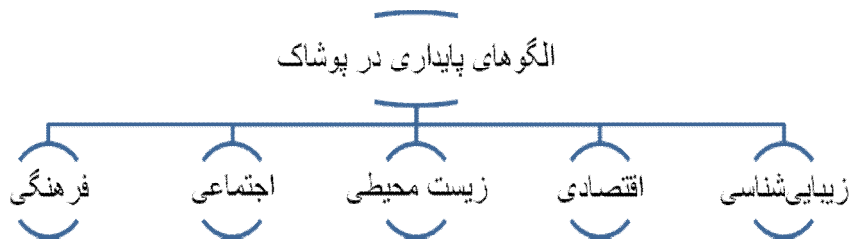
زیبایی‌شناسی^۱ در پوشاک: زیبایی‌شناسی را می‌توان از علوم جدیدی دانست که برای نخستین بار مطالعه‌ی زیبایی را از بعد حسی موردتوجه قرار داد. ویژگی‌های زیبایی‌شناختی به سلیقه‌ی بیننده ارتباط دارند و در نتیجه اعتباری‌اند. می‌توان گفت که «زیبایی‌شناسی عبارت است از هنر تمایزگذاری و قضاوت یک فرد که، با رشد توانایی تشخیص خوب از بد، سلیقه‌ی خود را گسترش می‌دهد» (جی داگالس، ۱۳۹۱: ۳۳). زیبایی‌شناسی نسبت به موقعیت جغرافیایی تغییر می‌کند و استانداردهای ملی و قومی تفاوت‌های قابل‌توجهی را نشان می‌دهند. بنابراین برای درک زیبایی هنرهای سنتی اقوام از جمله پوشاک علاوه بر تحلیل فرم و رنگ آن‌ها (دیدگاه فنی و علمی)، باید دیدگاه فرهنگی را نیز موردتوجه قرار داد تا بتوان به کلیه‌ی جنبه‌های زیبایی آنان که ممکن است برای انسان مدرن در برخورد اول نامفهوم باشند، پی برد (کشاورز و جوادی، ۱۳۹۸: ۷).

¹ Aesthetics

۳. روش پژوهش

مقاله حاضر به روش توصیفی - تحلیلی و با بهره‌گیری از رویکردهای پژوهش‌های مرتبط با پوشاک قوم ترکمن، ابعاد و اهداف توسعه پایدار در سایه‌ی مقالات دست‌اول پژوهشی به روش کتابخانه‌ای گردآوری و نوشته شده است. این تحقیق بر پایه‌ی مدل پنج بُعدی پایداری در پوشاک که توسط کوزلوسکی ارائه شده است، شکل گرفته است (جدول ۱) و شاخصه‌های ابعاد پایداری زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیبایی‌شناسی در پوشاک سنتی ترکمنان ایران مورد مطالعه قرار می‌گیرد. در ادامه به تعریف توسعه پایدار و نمود ابعاد آن در صنعت نساجی و پوشاک می‌پردازیم.

جدول ۱: ابعاد پایداری در پوشاک از نگاه آنیکا کوزلوسکی؛
 مأخذ: (Kozłowski & others, 2019: 5).

۴. تحلیل تجربی

شاخصه‌های توسعه پایدار و صنعت نساجی و پوشاک

مفهوم توسعه پایدار به هرگونه پیشرفت و توسعه‌ای توسط بشر که به‌منظور برطرف کردن نیازهای معاصرش انجام گیرد و به‌موازات آن، زندگی نسل‌های آتی را در خصوص برآورده شدن نیازهایشان به مخاطره نیندازد، توسعه پایدار نامیده می‌شود (جواهریان و دیگران، ۱۳۹۵: ۸). توسعه پایدار در حقیقت ایجاد تعادل میان توسعه و محیط‌زیست است و تحلیل آن در ابعاد گوناگون، بستر مناسب در جهت دستیابی به اولویت‌ها، شناسایی راهکارها و ارزیابی آسان‌تر مفاهیم چندگانه را فراهم می‌کند.

بازخوانی ابعاد توسعه پایدار در پوشاک سنتی ترکمنان ایران

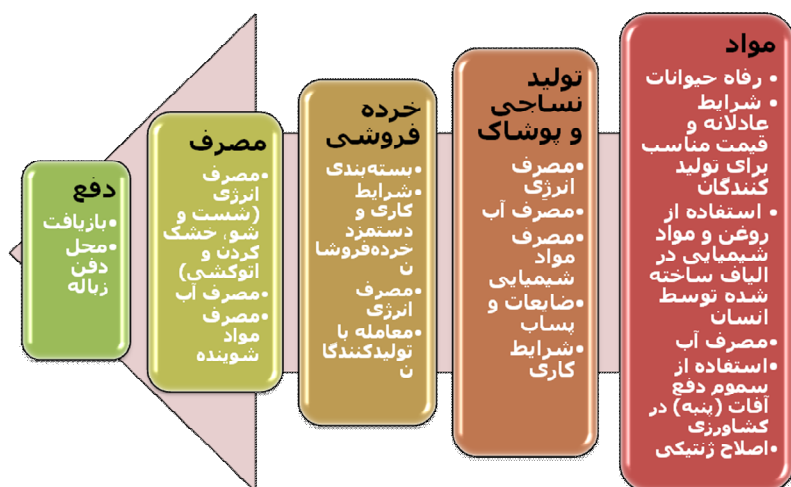
به‌طور کلی، توسعه پایدار با سه دسته‌ی اکولوژیکی، اقتصادی و اجتماعی شناخته می‌شود. با این حال، برای طراحی مُد پایدار، می‌توان این ابعاد را گسترش داد. شاخصه‌های مد پایدار شامل یک الگوی پنج بُعدی با افزودن ابعاد زیبایی‌شناختی و فرهنگی بر مدل سنتی است (Kozłowski & others, 2019: 5). در ذیل توضیحات توسعه پایدار می‌توان ابعاد آن را این‌گونه تعریف کرد:

پایداری زیست‌محیطی: اقدامات و فعالیت‌های امروز ما باعث انقراض گسترده‌ی طیف گسترده‌ای از گونه‌ها شده است. در پایداری محیطی، به محافظت از سرمایه‌های طبیعی عنایت می‌شود و این خود از طریق پایداری ارضی و محیطی تحقق می‌یابد (Assefa & Frostell, 2007: 64). دوستدار محیط‌زیست^۲ (همچنین سازگار با محیط‌زیست^۳، دوستدار طبیعت^۴ و سبز^۵) اصطلاحاتی هستند که اشاره به کالاها و خدمات، قوانین، دستورالعمل‌ها و سیاست‌هایی دارند که ادعا می‌کنند کمترین یا هیچ ضرری به محیط‌زیست وارد نمی‌کنند. لباس بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی ما است و نگرانی‌های سبز یا محیط‌زیستی توجه بیشتری را در بخش نساجی و پوشاک آغاز کرده است. حفظ و ارتقای ظرفیت؛ کیفیت و انعطاف اکوسیستم از طریق کاهش مصرف انرژی و منابع، کاهش حجم پسماند، آلودگی‌ها و بازیافت، تصفیه آب، تثبیت خاک، رفع نیتروژن و یافتن فناوری‌های جدید ارتقا می‌یابد (Callicot & Mumford, 1997: 36). پایداری اقتصادی: در اقتصاد پایدار (اقتصاد سبز) در صنعت پوشاک، پایداری به معنای بهره‌برداری و مصرف منابع، بدون ایجاد خللی در فرآیندهای طبیعی آنان و ایجاد یک اقتصاد پایدار و سالم برای کارگران، مصرف‌کنندگان و جامعه است. یکی از مباحث جدی در توسعه پایدار، ارزش‌گذاری اقتصادی زیست‌محیطی است به عبارتی هر نوع بهبود در کیفیت محیط‌زیست به شرط افزایش رفاه عمومی نوعی بهبود اقتصادی است (حسینی حلم، ۱۴۰۰: ۳۳).

پایداری اجتماعی: صنعت پوشاک به شدت با مطالعات اجتماعی ممزوج شده است. در تعریف پایداری اجتماعی، حیات جامعه، همگام با حفظ کیفیت محیطی و مرتبط با نظام‌های اقتصادی، در جهت دستیابی به بالاترین سطح رضایت از زندگی، ممکن می‌شود. در مبحث پایداری اجتماعی بر خواست مردم به زندگی در مکانی معین اشاره می‌شود و بر توانایی آنان در حفظ حیات جامعه همگام با صیانت کیفیت محیطی و وابسته

با نظام‌های اقتصادی، تأکید می‌شود» (Long & Hutchins, 2003: 5). پایداری فرهنگی: فرهنگ بزرگ‌ترین نیاز جامعه بشری و عامل اصلی، پویایی، نشاط و تداوم حیات جوامع است. امروزه مباحث حوزه فرهنگ به‌عنوان مهم‌ترین عامل در توسعه اقتصادی، اجتماعی، سیاسی، انسانی و اخلاقی در کانون توجه صاحب‌نظران، اندیشمندان و نخبگان قرار گرفته است (جهانبخش گنجه، ۱۳۹۶: ۱۱۱). تا دهه‌های اخیر، فرهنگ به گونه‌ای سنتی به‌عنوان بخشی از ابعاد اجتماعی پایداری تلقی می‌شد و مجزا در نظر گرفته نمی‌شد. «تمرکز عمده پایداری فرهنگی بر هویت فرهنگی و هدف آن دستیابی به تنوع فرهنگی است» (صالحی‌میلانی و محمدی، ۱۳۸۹: ۸۶). در فرهنگ‌های بومی، پایداری، جزو ذات و سرشت روش زندگی آن‌ها است. پایداری فرهنگی فرآیندها و خصوصیات و ارزش‌های ذاتی تعبیه‌شده در یک پوشاک را به رسمیت می‌شناسد. پایداری زیبایی‌شناسی: امروزه مقوله زیبایی‌شناسی دچار دگرگونی بسیاری شده و به تبع ماهیت این هنر، ماهیتی هستی‌شناسانه یافته است. اخلاق، مهم‌ترین عامل موجود در بطن گفتار زیبایی‌شناسی نوین در پوشاک است (فربود، ۱۳۹۳: ۶۹). زیبایی‌شناسی، به بی‌زمان بودن، دوام و جذابیت مداوم به یک جسم مانند پوشاک تعبیر می‌شود (Harper, 2018: 2).

طی دهه‌ی گذشته، فعالیت‌های توسعه محصول در صنعت نساجی و پوشاک بر روی فناوری و هزینه متمرکز بود. بیشترین تأکید بر پایین نگه‌داشتن قیمت محصول نهایی و افزایش بازدهی در فرآیندهای تولیدشده است. تولیدکنندگان و طراحان به ابعاد دیگر نیاز مصرف‌کنندگان و تأثیرات زیستی توجهی نداشتند و محصولات در روند تغییر مداوم (مد سریع) در جهت دستیابی به سود حداکثری طراحی می‌شدند. هر مرحله از تولید یک لباس، از دستیابی به فیبر تا مصرف (که به‌عنوان «گهواره تا گور» خوانده می‌شود) حیات زمین، منابع طبیعی و استانداردهای زندگی بشری را تهدید می‌کند (Ozek, 2017: 507). هدف از مد پایدار، ایجاد روندی است که به‌طور نامحدود از نظر محیط‌زیست و مسئولیت اجتماعی پشتیبانی می‌شود. با توجه به مدل ارائه‌شده‌ی تولید یک لباس توسط زیا اوزک، مراحل و تأثیرات احتمالی اجتماعی، اقتصادی و زیست‌محیطی ذکر شده است (جدول ۲).

جدول ۲: چرخه حیات منسوجات و پوشاک از گهواره تا گور؛ مأخذ: (Ozek, 2017: 507).

اقوام ترکمن: جغرافیا سکونت، فرهنگ، سنن و دانش بومی

ترکمنان گروهی از ترکان آسیای میانه‌اند (نوروزی قره‌قشلاق، ۱۳۹۴: ۳۳) و نام ترکمن نخستین بار با تلفظ ت-کو-مُونگ^۷ در دایره‌المعارف چینی قرن هشتم میلادی آمده است و آن را نام قومی از اقوام زردپوست ترک‌زبان دانسته‌اند (کسرائیان و عرشی، ۱۳۷۰: ۹). ترکمنان در قلمروهای متعددی به‌صورت پراکنده زندگی می‌کنند. آنان غیر از کشور ترکمنستان که زیستگاه اصلی‌شان به‌شمار می‌آید، در کشورهای ایران، افغانستان، چین، ترکیه و عراق ساکن هستند (رضایی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۲۴).

فرهنگ هویت، سند تاریخی تلاش‌ها، خلاقیت‌ها، افتخارات و مجموع فراز و فرودهای افتخارآمیز یا عبرت‌آموز گذشته و حال یک ملت است (نوروزی قره‌قشلاق، ۱۳۹۴: ۳۲). نحوه‌ی شکل‌پذیری و تزئین پوشاک یک قوم، برگرفته از اعتقادات و به‌گونه‌ای نیازهای درونی و روحی آن جامعه است. تنوع رنگ، نقش، شکل و نحوه‌ی تولید پوشاک ارتباط مستقیمی با فرهنگ و آداب‌ورسوم یک جامعه دارد. هشت مؤلفه

هویتی و فرهنگی پوشاک شامل رعایت اندیشه‌ی پوشاندگی، حفظ شئون فردی و اجتماعی، معانی نمادین در فرم جزء ذات لباس بوده و متناسب با تفکر بومی و ملی است؛ و عنصر زیبایی در طرح و رنگ، تناسب با شرایط زمانی و مکانی و بوم‌گرایی در طرح لباس، بافت و پارچه و دوخت همسو با شرایط زمانی و مکانی است (مونسی سرخه، ۱۳۹۶: ۱۱۹). «ترکمن‌ها نسبت به سنن و فرهنگ خود حساسیت فراوانی دارند» (رضایی و دیگران، ۱۳۸۶: ۱۳۵) و در طول قرن‌ها به آن پایبند بودند. استفاده فراوان از رنگ قرمز، نقوش شکسته، نقش شاخ قوچ و شکل مثلث در پوشاک و اکثر هنرهای قوم ترکمن نشان از تأثیر و پایداری فرهنگ و اعتقادات این قوم است. دانش سنتی (یا سایر اصطلاحات همپایه مانند دانش بومی و دانش محلی) پاره‌ای از سرمایه‌ی ملی هر طایفه است که ارزش‌ها، باورها، روش‌ها، ابزارها و آگاهی‌های بومی آنان را در برمی‌گیرد. این همان دانشی است که بومیان را قادر به تأمین نیازهای خود از منابع طبیعی کرده است بدون اینکه این منابع آسیب ببیند. توجه جوامع بومی به ارزش‌های زیست‌پایدار منابع طبیعی و تعامل با محیط‌زیست به‌عنوان مهم‌ترین ابزار توسعه می‌تواند جایگاه ویژه‌ای به دانش بومی در پیشبرد هرچه بهتر شاخصه‌های توسعه پایدار دهد. پوشاک سنتی بخشی از دانش بومی قلمداد می‌شود.

پارچه‌بافی و رنگ‌ریزی منسوجات ترکمنان ایران

هنر تولید و بافت ابریشم از زمانی در بین قوم ترکمن توسعه و گسترش یافت که «چمورهای یکجانشین شده، در کنار فعالیت کشاورزی و پرورش دام با کوچ‌های کوتاه «رفت صبحگاه و برگشت شامگاه»، توان کاشت درخت توت و برداشت از آن را پیدا کردند» (معطوفی، ۱۳۸۳: ۲۲۸۴). به‌همین جهت به پرورش درخت توت با استفاده از کودهای طبیعی، کرم ابریشم و بافت پارچه‌های ابریشمی روی آوردند. ترکمنان از پارچه‌های پشمی و پنبه‌ای نیز استفاده می‌کنند که مراحل شویش، رسیدن، رنگ‌ریزی، بافت پارچه و طراحی و دوخت لباس‌هایشان نیز به‌عهده زنان و دختران است (راوندی، ۱۳۷۱: ۲۸۲) که از لحاظ اقتصادی زنان به معیشت خانواده کمک می‌کردند. وجود گیاهان متنوع در محیط زندگی ترکمن، گنجینه‌ای از رنگ‌های طبیعی را به وجود می‌آورد. به‌رغم ترویج رنگ‌های شیمیایی که مقادیر زیادی آلودگی برای منابع آبی به همراه دارد. ترکمنان از مواد رنگ‌دار گیاهی و حیوانی مانند، پوست انار برای رنگ قرمز،

بازخوانی ابعاد توسعه پایدار در پوشاک سنتی ترکمنان ایران

چوب پویا، خاکستر چوب ازدار و زردچوبه، نیل، روناس (شاد قزوینی و بهرمانی، ۱۳۸۹: ۳۵) و پوست بره برای رنگ سیاه و قهوه‌ای برای رنگ‌رزی الیاف پارچه‌ها استفاده می‌کنند (معطوفی، ۱۳۸۳: ۲۳۱۲) که کمترین میزان ضرر را برای محیط‌زیست دارد. از این جهت، پایداری زیست‌محیطی در مراحل رنگ‌رزی پوشاک ترکمنان محقق می‌شود.

پوشاک مردان و زنان ترکمن

پوشاک و زیورآلات ترکمنان، مفصل‌ترین و یکی از منحصربه‌فردترین جامه‌های عشایر ایرانی است. فرهنگ ترکمنان در طول قرن‌ها پابرجا مانده و ثبات آن، در زیبایی طرح پوشاک این قوم نمود پیدا کرده است. «پوشش اساسی زنان و مردان همان پیراهن ابریشمی قرمز است که زن و مرد هر دو آن را انتخاب کردند» (معطوفی، ۱۳۸۳: ۲۲۸۷). جنس پوشاک ترکمنان اغلب از پنبه، ابریشم و پشم بود. وضعیت زندگی ترکمن، کوچ‌رو بودن، دامداری و کشاورزی علل استفاده از این مواد است (عزت‌اللهی نژاد، ۱۳۹۹: ۱۴۹). پوشاک مردان ترکمن بیش از پوشاک زنان، تحت تأثیر پوشاک همسایگان خود در طول زمان قرار گرفته است.

لباس سنتی و محلی مردان ترکمن شامل کلاه سنتی، روپوش (قبا)، شلوار و پوستین است. مردان ترکمن پیراهن بلند یا ردایی با آستین گشاد، یقه‌گرد و کوتاه داشتند که در گذشته با دکمه تا زیر گلو بسته و «کوینک» نامیده می‌شدند. در دو سوی پیراهن (از بغل) در قسمت کمر دو جیب می‌خورد، سپس از زیر جیب کمی پایین‌تر چاک پیراهن قرار می‌گرفت (محمدی، ۱۳۸۸: ۱۷۷) (تصویر ۱ و ۲). «لباس اصیل مردان ترکمن ردا و قبای بلندی است که از پارچه ابریشمی دوخته می‌شود و «دون» نام دارد. کیفیت، رنگ، بافت و دوخت این دون‌ها نسبت به شرایط مالی و اجتماعی پوشنده اندکی تفاوت داشتند» (معطوفی، ۱۳۸۳: ۲۲۸۷). «این لباس بدون یقه‌برگردان بوده و آستینی راسته و بلند و بدون زیر بغلی دارد که به جای زیر بغل یا مرغک در انتهای آستین و بالاتنه دارای سوزن‌دوزی با نخ‌های طبیعی است» (محمدی، ۱۳۸۸: ۱۷۸).

تصویر ۲: نمایی از پیراهن، انواع کلاه و قباهای مردان ترکمن؛ مأخذ: (همان: ۱۷۴).

تصویر ۱: طرح قباهای مردان ترکمنی؛ مأخذ: (همان: ۱۸۶).

عناصر اصلی پوشاک سنتی زنان ترکمن را می‌توان در سه گروه کلی دسته‌بندی کرد که عبارت‌اند از؛ «سرجامه‌ها»، «تن‌جامه‌ها» و «پاجامه‌ها». بخش مشترک پوشاک سنتی زنان ترکمن در همه‌ی طوایف پیراهن، قبا، شلوار و چارقد است (ذباح و حاتم، ۱۳۹۲: ۷۱). پیراهنی که زنان ترکمن می‌پوشند پیراهنی چهارفصل است که فرمی بسیار ساده دارد. این پیراهن راسته و بلند است و آستین در قسمت میچ تنگ می‌شود و در جلوی سینه‌چاک دارد (معرف، ۱۳۸۶: ۵۰) (تصویر ۳ و ۴). کُرته روپوش بلند و نوعی روسری است که ظاهری شبیه کت دارد و به‌عنوان پوشش نهایی بر سر می‌اندازند (محمدی، ۱۳۸۸: ۵۷ و ۶۳) (تصویر ۵). «بالاق شلوار زنان ترکمن بود که طرح، برش و دوختی بسیار ساده داشت. قسمت بالای آن از پارچه‌ی ساده‌ی ارزان‌قیمت و گشاد دوخته می‌شد. این قسمت شلوار در محل زانو شل بود و به‌طرف پایین باریک می‌شد» (معطوفی، ۱۳۸۳: ۲۳۰۴). این آزادی و گشادی در قسمت آستین، زانو و ران پا، علاوه‌بر ایجاد احساس راحتی و کاربری بهتر لباس، از ساییدگی و پاره شدن زود هنگام در حین انجام کار، جلوگیری و دوام لباس را تقویت می‌کند (تصویر ۶).

لباس زن‌ها تفاوتی که با لباس مردان دارد فقط در این است که روی کلاهشان شالی می‌بندند. به‌علاوه همه قسم اسباب زینت فلزی از نقره و طلا بر گردن و بازو و انگشت و موی سر قرار می‌دهند (ذبیحی، ۱۳۶۳: ۱۸۷) زیورآلات بخش جدایی‌ناپذیر تزئینات پوشاک زنان ترکمنان است. زیورها در گذشته نقش دعا و طلسم‌های محافظ را داشته‌اند. زیورآلات محلی ترکمنان معمولاً مصنوعات ترکیبی هستند که از سکه‌های

بازخوانی ابعاد توسعه پایدار در پوشاک سنتی ترکمنان ایران

نقره، سنگ‌ها، فلزات کم‌بها و دورریختنی که ارزش هنری فراوانی دارند، ساخته می‌شود. در زیورسازی ترکمن به‌ندرت از طلا استفاده می‌شود مگر برای طبقه اشرافی و متمول طوایف (محمدی، ۱۳۸۸: ۹۵). مادران زیورآلات خویش را برای دختران به ارث می‌گذاشتند و گاهی تا پنج‌شش نسل منتقل می‌شد (Abazov, 2007: 168).

تصویر ۵: دوزن ترکمن با پوشش کرته از پشت؛ مأخذ: (همان: ۷۳).

تصویر ۴: پیراهن و قباک سوزن‌دوزی شده زنان ترکمن؛ مأخذ: (محمدی، ۱۳۸۸: ۱۸۶).

تصویر ۳: نمونه‌ای از قباک زنان ترکمن؛ مأخذ: (کسرابیان و عرشى، ۱۳۷۰: ۱۲۰).

ارزیابی و بازخوانی الگوهای توسعه پایدار در پوشاک ترکمنان ایران

بسیاری از نتایج مخرب توسعه، نتیجه‌ی پیروی ناآگاهانه از الگوهای توسعه جوامع دیگر من جمله جهان غرب، روش تحکم‌آمیز (توسعه و تقسیم ثروت از بالا به پایین) و بی‌توجهی به تنوع، فرهنگی، منطقه‌ای، زیستی و مشارکت اجتماعی است. استفاده از دانش بومی و فرهنگ مصرف‌جوامع محلی من جمله ترکمنان، از این خسارات پیشگیری می‌کند. ترکمن‌ها با تکیه بر تعاملات فرهنگی و زیستی در محیط زندگی خویش سکنی می‌گزینند. شیوه‌ی زندگی عشایری و نیمه‌عشایری ترکمنان و همچنین ساختار کوچ‌رو بودن آن‌ها، زمان زیادی را برای رسیدن به مقصد می‌طلبد. این نوع زندگی و ارزش‌های اجتماعی - فرهنگی، بانی تعامل این مردمان با محیط‌زیست خود و تقویت پایداری می‌شود. قوم در میان ترکمنان، بسیار اهمیت دارد. به‌طوری‌که تعلق به آن، مایه افتخار ترکمن به‌شمار می‌رود. مثلی در میان آنان همواره سینه‌به‌سینه منتقل شده که «باید تا هفت پشت خود را شناخت». هیچ ترکمنی نیست که از همان اوایل کودکی تیره و طایفه خود را نشناسد (عزت‌اللهی نژاد، ۱۳۹۹: ۸۲) که خود، حاکی از ثبات فرهنگی این قوم در طول ادوار مختلف است.

پوشاک یکی از مهم‌ترین جلوه‌های دانش بومی و نماد هویتی و فرهنگی جامعه‌ی

ترکمن محسوب می‌شود. عوامل مختلفی در شکل‌گیری پوشاک تأثیرگذارند، از آن جمله، می‌توان به اوضاع جغرافیایی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی اشاره کرد. خودکفایی کامل ترکمنان در تهیه پوشاک و لوازم زندگی، نشان از دانش بومی غنی این قوم در تعامل با محیط اطراف، در جهت تأمین مایحتاج خود است. به دلیل ارتباط تنگاتنگ ابعاد شیوه‌ی زندگی اجتماعی و اقتصادی با فرهنگ و سنت‌های بومی تولید، تفکیک و تعیین حدود مرز مشخص برای مؤلفه‌های پایداری در پوشاک ترکمنان، به‌غایت دشوار است. ولیکن با تکیه بر پژوهش انجام‌شده، می‌توان الگوهای پایداری (زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی، زیبایی‌شناسی و فرهنگی) را در پوشاک ترکمنان به شرح ذیل بررسی کرد.

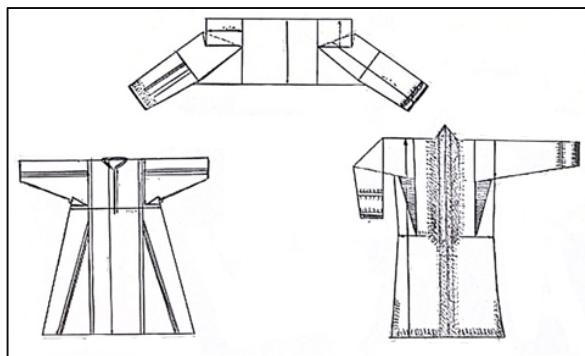
تصویر ۶: پوشش زنان و مردان ترکمن؛ مأخذ (ISNA).

پایداری زیست‌محیطی در پوشاک ترکمنان

مطالعات در حوزه پوشاک نشان داده است که بیشترین مزایای زیست‌محیطی را می‌توان با افزایش طول عمر لباس و استفاده مجدد از آن به دست آورد که باعث کاهش مصرف مواد، منابع بکر، انرژی، انتشار گازهای گلخانه‌ای مربوط به تولید منسوجات می‌شود (Laitala & Klepp, 2017: 62). کلیه‌ی مراحل تهیه پوشاک از جمله تهیه مواد اولیه، شویش، ریسیدن، رنگرزی، بافت پارچه، طراحی و دوخت به‌عهد زنان و دختران ترکمن است. لباس زنان و مردان ترکمن اغلب از ابریشم یا پنبه تهیه می‌شود و با تغییر فصل نیز، جنس لباس تغییر می‌کند. لباس پشمی در فصول سرد استفاده می‌شود (Gökçe, 2008: 237) که جنس پارچه‌ها از مواد اُرگانیک و منطبق بر شیوه‌ی زندگی کوچ‌رو، دامداری و کشاورزی است. در رنگرزی الیاف پارچه‌ها، شاهد استفاده از رنگ‌های

طبیعی گیاهی و حیوانی هستیم. ترکمنان، پوشاک زیبایی دارند که از لحاظ برش راسته و ساده، اما چشمگیر و قابل توجه است (محمدی سیف، ۱۳۹۸: ۹۵). الگوهای هندسی ساده پوشاک در مصرف انرژی، مواد اولیه و پارچه، بیشترین صرفه جویی را به همراه دارد (تصویر ۷). از سنت‌های مهم پایداری در فرهنگ مصرف پوشاک ترکمنان، می‌توان به بهیافت اشاره کرد. این فرهنگ در تمامی تولیدات ترکمنان از جمله ساخت زیورآلات ترکمنی نیز قابل مشاهده است که اغلب از مواد زائد و دورریختنی یا قطعات زره جنگی قدیمی مردان تهیه می‌شود و در زمان صلح به زینت زنان و تزئینات پوشاک تبدیل شده است و روی آن‌ها طرح‌هایی ساده از نقوش هندسی، گیاهی و جانوری حکاکی شده است (گلشن، ۱۳۹۶: ۴۴).

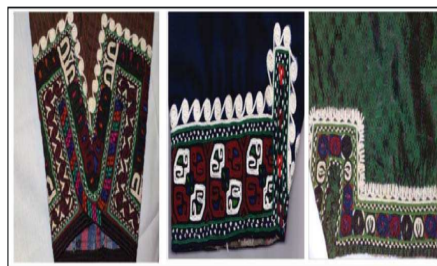
زنان و دختران ترکمن لباس‌های خود را با نخ‌های ابریشمین با رنگ‌های طبیعی رنگرزی و سوزن‌دوزی می‌کنند. ترکمنان از سوزن‌دوزی‌های پیچیده برای تزئین لبه‌ی آستین، دم‌پای شلوار، لبه یقه و چاک پایین پیراهن که بیشترین اصطکاک را دارد، استفاده می‌کردند (ذباح و حاتم، ۱۳۹۲: ۷۱-۷۲) (تصویر ۸)؛ همچنین زنان ترکمن داخل پیراهن خود را با پارچه‌ی گلدار آستردوزی می‌کنند که سوزن‌دوزی و آستردوزی علاوه بر زیبایی بصری، به واسطه‌ی لایه‌ی دوزی باعث دوام و ماندگاری پوشاک نیز می‌شود و از سایش و پارگی لباس جلوگیری می‌کند (تصویر ۹). ترکمنان از لباس‌های خود در مراسم گوناگون استفاده می‌کنند. به‌طور مثال، در مراسم عزاداری لباس‌های کهنه می‌پوشند و رنگ آن اهمیت ندارد (قوی پنجه، ۱۳۹۴: ۴). همچنین با استفاده مجدد و تغییر کاربری لباس‌های خود، منسوجات را به چرخه مصرف باز می‌گردانند که باعث کاهش هزینه‌های زندگی و تقلیل تولید پسماند می‌شود. «تراکمه کلاً فقیر و بی‌بضاعت هستند و لباس آن‌ها غالباً وصله‌های زیادی دارد» (ذبیحی، ۱۳۶۳: ۱۷۹). به‌طور مثال، برش قسمت‌های آسیب دیده و کهنه، تبدیل لباس‌ها به یک تکه پارچه‌ی جدید برای پر کردن انواع کوسن یا بالشت یا به‌عنوان لایه در خیاطی و ملحفه‌های خانگی. تغییر شکل لباس‌های مصرف‌شده از انواع روش‌های بهیافت پوشاک و منسوجات ترکمنی است که از نمودهای پایداری اکولوژیکی، زیبایی‌شناسی، اخلاقی و اقتصادی و زیستی است. به‌طور کلی، فرآیند تولید و مصرف پوشاک در میان ترکمنان، گواه بر احترام آنان به طبیعت و پایداری محیطی است که در ابعاد زندگی آنان نمود پیدا کرده است.

تصویر ۷: نمونه‌ای از الگوهای قبا و پیراهن زنان و مردان ترکمن که بسیار ساده با برش راسته هستند، در نتیجه بیشترین میزان پارچه صرفه‌جویی می‌شود؛ (محمد، ۱۳۸۸: ۶۸ و ۷۱).

تصویر ۹: نمونه‌ای از آستردوزی پوشاک ترکمنان؛ (قوی‌پنجه، ۱۳۹۴: ۴).

تصویر ۸: نمونه‌هایی از نقوش سوزندوزی بر دم پای شلوار بانوان ترکمن؛ (ذباح و حاتم، ۱۳۹۲: ۷۱).

پایداری اقتصادی و اجتماعی در پوشاک ترکمنان

به علت هم‌بستگی ساختار اجتماعی و اقتصاد خودکفای قوم ترکمن، این دو شاخصه‌ی پایداری در لباس، توأمان بررسی می‌شود. در نظام سنتی پدرتبار ترکمنان، پدر خانواده نقش اصلی را ایفا می‌کند. در میان ترکمنان فعالیت‌های زن و مرد به‌طور جداگانه مشخص شده است. مردان کارهای کشاورزی و دامداری را انجام می‌دهند، درحالی‌که

زنان علاوه بر بزرگ کردن فرزندان، آشپزی و شست و شو، به کارهایی چون قالی بافی، نمد مالی، تهیه لبنیات و تمیز کردن پشم، رنگرزی و تهیه پوشاک می پردازند. مهم ترین مسئله در اقتصاد ترکمن، داشتن نیروی کار فراوان است. هر خانواده ای که نیروی کار (اعضای خانواده) بیشتری داشته باشد، منبع درآمد بیشتری نیز خواهد داشت. در جامعه ترکمن نیروی کار مهم تر از داشتن گله های فراوان است (حسینی و فدوی، ۱۳۸۸: ۱۵۶).

زنان و دختران نقشی بنیادین در اقتصاد خانواده، تولید و حفظ ثروت دارند. به طور مثال، سکه های نقره بخشی از تزئینات لباس زنان ترکمن را تشکیل می دهند؛ به طوری که ترکمنان به جای ساخت پلاک های نقره عیناً از سکه های نقره قدیمی (سکه های دوران پهلوی اول) برای ساخت زیورآلات و یا تزئین لباس زنانه استفاده می کنند و این کار را به دو دلیل انجام می دهند: ۱. برای حفظ ثروت و سکه های قدیمی ۲. برای ارزان تمام شدن ساخت یک زیور (محمدی، ۱۳۸۸: ۱۲۸) زنان ترکمن این سکه های قدیمی را در تزئین دو طرف لباس آستین های کت، آویز مو به کار می برند. استفاده از این سکه ها در لباس ترکمن، به بخشی از دارایی و موقعیت اجتماعی زنان تبدیل شده است (بابایی و اکبری، ۱۳۹۶: ۷۲ و ۸۳) (تصویر ۱۰ و ۱۱). مشارکت زنان در تولید پوشاک و اقتصاد معیشتی، مسبب تحقق امنیت و کیفیت بالاتر زندگی اعضای خانواده؛ و هستی پذیری پایداری در بُعد اجتماعی می شود. پایداری اقتصادی یا اقتصاد سبز در پوشاک ترکمنان به شیوه ای اقتصاد چرخشی است که در آن کل روند تهیه مواد اولیه مبتنی بر عدم آسیب رسانی و حفظ محیط زیست؛ شروع تولید تا پایان عمر مصرف پوشاک در جهت مدیریت منابع موجود و استفاده مجدد لباس در یک حلقه قرار می گیرید.

تصویر ۱۱. نمونه ای از استفاده از سکه در زیورآلات زنان ترکمن؛ (همان).

پایداری فرهنگی و زیبایی‌شناسی در پوشاک ترکمنان

رمز پایداری مردم هر منطقه در جهان، ارتباط فرهنگی عمیق آنان با طبیعت اطرافشان بوده و فرهنگ ترکمنان نوعی انطباق و همدلی نسبی بین افراد این طایفه و محیط زندگی‌شان پدید آورده است. پوشاک ترکمن از خاستگاه فرهنگی، قومی، اجتماعی، اقلیمی و اقتصادی تأثیر پذیرفته است. ترکمنان یکی از اقوامی هستند که توانسته‌اند تاکنون در برابر نفوذ فرهنگ بیگانه مقاومت کنند و همچنان بر سنت‌ها و فرهنگ بومی خود پایبند باشند. پوشاک ترکمنان مملو از نماد و نشانه‌هایی است که به محل زندگی آنان اختصاص دارد و با نشانه‌هایی که برجایی می‌گذارد، تصویر روشنی از هویت خویش ارائه می‌دهد (محمدی‌سیف، ۱۳۹۸: ۹۵). مردم این قوم در هر مکانی که حضور پیدا کنند، از پوشاک سنتی خود استفاده می‌کنند. پایداری فرهنگی در میان ترکمنان به‌خصوص در پوشاک آنان، نشان از میزان رضایت آنان از سطح کیفیت زندگی‌شان است (قرنجیک و بدری، ۱۳۹۳: ۵۶). از اهداف بنیادین پایداری زیبایی‌شناسی در پوشاک ترکمنان می‌توان به سادگی، تعادل، حفظ هویت قومی، هماهنگی، وحدت، ماندگاری و بهیافت پوشاک اشاره کرد که مصرف پایدار را به‌عنوان بُعدی مهم از پایداری فرهنگی و زیبایی‌شناسی تضمین می‌کند. مصرف پایدار، تجسم بومی‌سازی، کاهش اثرات مخرب زیست‌محیطی، ساخت‌وساز اجتماع و عملکرد جمعی است.

۵. نتیجه‌گیری

تولیدات انبوه صنعتی و مصرف‌گرایی بی‌رویهی جوامع شهری و به‌دنبال آن ویرانی و نابودی وسیع زیست‌محیطی؛ به یکی از دغدغه‌های جدی در حوزه‌ی حفاظت از محیط‌زیست و تولیدات مسئولانه‌ی صنعتی مبدل شده است. صنعت پوشاک به دلیل گسترگی استفاده جهانی، از جهت تهیه مواد اولیه، فرآیند تولید و مصرف پوشاک و دفع پسماند، از آلوده‌ترین صنایع دنیا به شمار می‌آید. در نوشتار حاضر، سعی بر آن بود که همسویی بین الگوها و ابعاد توسعه پایدار در بررسی پوشاک سنتی ترکمنان معرفی گردد. امروزه توجه به رویکرد توسعه پایدار در برنامه‌ریزی و طراحی مد و پوشاک بیش‌ازپیش مورد توجه دولت‌ها، تولیدکنندگان و محققین قرار گرفته است. شواهد روشنی گواه از جهت‌گیری طراحی پوشاک پایدار به‌عنوان یک اصل در صنعت مد و

نساجی است. این رویکرد در سال‌های اخیر توسعه یافته و تدقیق شده که با پنج بُعد محیطی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و زیبایی‌شناسی تعریف می‌شود. مباحث زیست‌پایدار در زمینه‌ی منسوجات و لباس در کشورهای در حال توسعه، من جمله ایران تاریخچه‌ی طولانی ندارند، اما توجه به دانش بومی و کاربست سنت‌های اقوام ایرانی در تهیه و مصرف پوشاک راه‌گشای این مسیر طولانی در سیاست‌گذاری‌های آتی در صنعت پوشاک ایران است. ایران کشوری با کثرت فرهنگی زیاد است. اگرچه تطورات دنیای امروزی، پایه‌های فرهنگی اقوام را دچار تزلزل کرده است، اما قوم ترکمن به‌عنوان یکی از بزرگ‌ترین و تأثیرگذارترین جوامع بومی ایران تاکنون آداب و سنن خود را در برابر فرهنگ بیگانه نگاه داشته است. برآیند این تحقیق حاکی از آن است که کلیه‌ی مراحل تولید پارچه، دوخت و مصرف پوشاک ترکمنان منطبق بر الگوهای پایداری است. روح فرهنگی و طبیعت دوستی این قوم به دست‌زنان و دختران ترکمن، با تاروپود پوشاک آن‌ها گره خورده است. آنان پارچه‌هایشان را با استفاده از رنگ‌ها و الیاف طبیعی مانند ابریشم، پنبه، پشم تهیه می‌کنند. کلیه‌ی مراحل ریسندگی، رنگرزی پارچه‌ها، نخ‌ها و دوخت لباس‌ها، تزئینات لباس از جمله سوزن‌دوزی‌های رنگی و زیورآلات از فلزات دم‌دستی به دست زنان و دختران ترکمنی انجام می‌شود که علاوه بر افزایش کیفیت زندگی و خودکفایی در اجتماع، حفظ سرمایه مالی و معنوی خانواده را به همراه دارد. پوشاک سنتی ترکمنان طراحی ساده دارد و در طول قرن‌ها تغییرات چندانی نداشته است. سرمشق‌های پایداری معرفی شده در پوشاک از جمله طراحی سازگار با محیط‌زیست، استفاده از مواد اولیه قابل بازیافت و تولید پوشاک با طول عمر بالا، صرفه‌جویی، بهیافت، تغییر کاربری لباس و استفاده مجدد آن از اصول جدانشدنی سبک زندگی ترکمنان است. ماحصل این پژوهش نشان داد که منسوجات و پوشاک اقوام بومی و محلی بالأخص ترکمنان ایران در مسیر اهداف توسعه پایدار گام برمی‌دارد و همگامی کاملی با مفاهیم زیست‌محیطی و توسعه پایدار دارد. نتایج این بررسی‌ها حاکی از آن است که توجه و مطالعه هرچه بیشتر عملکرد؛ و تبیین و استفاده از الگوهای سنتی تولید و مصرف ترکمنان به‌عنوان بخشی از دانش محلی و بومی این قوم، می‌تواند منجر به دگردیسی نگرش متداول تولید انبوه و مصرف‌گرایی صرف به جایگزینی بازیافت، بهیافت و تغییر کاربری از یک لباس، ملحقات آن و افزایش طول عمر لباس خواهد بود...

منابع

- اسمیت، آنتونی دی (۱۳۸۳)، ناسیونالیسم: نظریه، ایدئولوژی، تاریخ، مترجم: منصور انصاری، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات ملی.
- جواهریان، زهرا؛ سید امیر فاتح وحدتی؛ علیرضا رحمتی؛ لیلا زمانی (۱۳۹۵)، اهداف توسعه پایدار، چاپ اول، تهران، حکک.
- جی. داگلاس، پورتئوس (۱۳۹۱)، زیبایی‌شناسی محیط‌زیست و معماری منظر، مترجم: لیلا آقاداتاشی، چاپ اول، تهران، سبز آرننگ.
- حسنی حلم، فائزه السادات (۱۴۰۰)، محیط‌زیست به‌مثابه اثر هنری برای کودکان، چاپ اول، تهران، دانشگاه هنر.
- ذبیحی، مسیح (۱۳۶۳)، گرگان‌نامه، چاپ اول، تهران، بابک.
- راوندی، مرتضی (۱۳۷۱)، تحولات اجتماعی ایران، چاپ دوم، جلد ششم، تهران، نگاه.
- عزت‌اللهی نژاد، طیبه (۱۳۹۹)، خودتئزینی زنان ترکمن: درآمدی بر انسان‌شناسی زیبایی‌شناسی، ویراستار: فریده نوری، مهناز احدی، چاپ اول، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- کسرائیان، نصرالله؛ زیبا عرشی (۱۳۷۰)، ترکمن‌های ایران، چاپ اول، تهران، کسرائیان.
- گلشن، علی (۱۳۹۶)، ایران من: ترکمن‌ها، چاپ اول، تهران، دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- محمدی، رامونا (۱۳۸۸)، پوشاک و زیورآلات مردم ترکمن، چاپ اول، تهران، جمال هنر.
- محمدی‌سیف، معصومه (۱۳۹۸)، جامعه‌شناسی پوشاک سنتی و زیورآلات زنان ایران‌زمین، چاپ اول، تهران، اندیشه احسان.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰)، تحولات قومی در ایران «علل و زمینه‌ها»، چاپ اول، تهران، مؤسسه مطالعات ملی.
- معرف، مینا (۱۳۸۶)، لباس‌های محلی ایران، چاپ اول، اصفهان، فرهنگ مردم.
- معطوفی، اسدالله (۱۳۸۳)، تاریخ، فرهنگ و هنر ترکمنان، چاپ اول، جلد سوم، تهران، انجمن آثار فاخر فرهنگی.
- بابایی، پروین؛ فاطمه اکبری (۱۳۹۶)، «زیبایی و منزلت؛ بررسی جایگاه سکه در زیورآلات و تزئینات پوشاک زنان در ایران»، فرهنگ مردم ایران، شماره ۴۸ و ۴۹، صص ۶۷-۸۴.
- جهانبخش گنجه، صادق (۱۳۹۶)، «بررسی تطبیقی مکاتب مطالعات فرهنگی و

بازخوانی ابعاد توسعه پایدار در پوشاک سنتی ترکمنان ایران

- جامعه‌شناسی فرهنگی»، مطالعات میان فرهنگی، سال ۱۲، شماره ۳۲، صص ۹-۳۹.
- حسنی، غلامرضا؛ جمیله فدوی (۱۳۸۸)، «روند و فرآیند تحولات تاریخی ساختار فرهنگی-اجتماعی اقوام ایرانی با تأکید بر قوم ترکمن»، پژوهش‌نامه علوم اجتماعی، سال ۳، شماره ۱، صص ۱۵۱-۱۶۸.
- ذباح، الهام؛ غلامعلی حاتم (۱۳۹۲)، «جستاری در مفاهیم نقوش سوزن‌دوزی ترکمنان گنبد کاووس»، نگره، شماره ۲۸، صص ۶۸-۷۸.
- رضایی، احمد؛ محمد اسماعیل ریاحی؛ نورمحمد سخاوتی‌فر (۱۳۸۶)، «گرایش به هویت ملی و قومی در ترکمن‌های ایران»، مطالعات ملی، سال ۸، شماره ۴، صص ۱۱۹-۱۴۰.
- شادقزویی، پریسا؛ سهیلا بهرمانی (۱۳۸۹)، «هنرهای دستی زنان ترکمن در خدمت معیشت خانواده»، جلوه هنر، دوره ۲، شماره ۲، صص ۳۳-۴۰.
- صالحی‌میلانی، ساسان؛ مریم محمدی (۱۳۸۹)، «اهداف و شاخص‌های تحقق پایداری فرهنگی»، نامه معماری و شهرسازی، شماره ۵، صص ۸۱-۹۸.
- طالبی، ابوتراب؛ علی کریم‌زاده (۱۳۹۷)، «هویت‌خواهی و منازعه قومی (ارائه چارچوبی تحلیلی)»، آفاق امنیت، سال ۱۱، شماره ۳۹، صص ۶۷-۱۰۲.
- فریود، فریناز (۱۳۹۳)، «زیبایی‌شناسی رویکردهای زیست پایدار در طراحی منسوجات»، هنرهای زیبا-هنرهای تجسمی، دوره ۱۹، شماره ۳، صص ۶۵-۷۶.
- قائم‌نیا، علیرضا (۱۳۸۵)، «نشانه‌شناسی و فلسفه‌ی زبان»، ذهن، شماره ۲۷، صص ۳-۲۴.
- قرنجیک، عبدالمجید؛ سید علی بدری (۱۳۹۳)، «بررسی ارتباط میان ویژگی‌های قومی-فرهنگی و شاخص‌های ذهنی کیفیت زندگی در نواحی روستایی مطالعه موردی: دهستان جعفریای جنوبی شهرستان ترکمن»، مسکن و محیط روستا، شماره ۱۴۶، صص ۴۳-۵۸.
- قوی‌پنجه، زهرا (۱۳۹۴)، «نقش و رنگ در پوشاک زنان ترکمن»، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ترکیه، استانبول، صص ۱-۱۶.
- کشاورز، گلناز؛ شهره جوادی (۱۳۹۸)، «انتزاع نمادین در زیبایی‌شناسی هنر بلوچستان، نمونه موردی: سوزن‌دوزی بلوچ»، باغ نظر، دوره ۱۶، شماره ۷۹، صص ۵-۱۴.
- مونس‌سرخه، مریم (۱۳۹۶)، «الباس و هویت: ابعاد هویت فرهنگی در لباس ایرانی»، جلوه هنر، سال ۹، شماره ۱، صص ۱۱۲-۱۲۰.
- نوروزی قره‌قشلاق، حسین (۱۳۹۴)، «تبیین مؤلفه‌های هویت فرهنگی قوم ترکمن»، فرهنگ

مردم ایران، شماره ۴۲ و ۴۳، صص ۲۹-۴۸.

- Abazov, Rafis (2007), Culture and Customs of the Central Asian Republics, first edition, USA: Green Wood press.
- Guillemette, Lucie; Josiane Cossette (2006), «Le processus sémiotique et la classification des signes», dans Louis Hébert (dir.), Signo [en ligne], Rimouski (Québec).
- Harper, Kristine (2018) Aesthetic Sustainability: Product Design and Sustainable Usage, first edition, Routledge: Oxfordshire, UK.
- Long, Derek; Marry Hutchins (2003), A toolkit of Indicators of Sustainable Communities: Formerly a toolkit of Sustainability Indicators, third edition, European Institute for Urban Affairs.
- Callicott, J.Baird; Karen Mumford (1997), “Ecological sustainability as a conservation concept”, *conservation biology*, vol.11, no.1, pp.32-40.
- Gökçe, Mustafa (2008), “Seyyahlara Göre 19. Yüzyıl Türkmen Satan’ında Kadın”, *Uluslararası Sosyal Ara_tırmalar Dergisi*, vol.1, no.4, pp. 230-241.
- Kozłowski, Anika; Michal Bardecki; Cory Searcy (2019), “Tools for sustainable fashion design: An analysis of their fitness for purpose”, *sustainability*, vol.11, no.3581, pp.1-19.
- Kothari, Ashish (2002), “Traditional knowledge and sustainable development”, *International Institute for Sustainable Development*, vol.4, no.1, pp.1-11.
- Laitala, Kirsi; Ingun Grimstad Klepp (2017), “Clothing Reuse: The Potential in Informal Exchange”, *Clothing Cultures*, vol.4, no.1, pp.61-77.
- Ozek, Ziya (2017), “Sustainability: increasing impact on textile and apparel industry”, *Textile Engineering & Fashion Technology*, vol.2, no.5, pp.506-509